

УДК 37.091(=18)(497.115:496.5)"1941/1944"
94(497.115)"1941/1944"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.1.vuk.109-132>

Оригинални научни рад

Примљен: 26. 11. 2020.

Прихваћен: 1. 2. 2021.

Игор ВУКАДИНОВИЋ

Балканолошки институт САНУ, Београд

vukadinovicigor3@gmail.com

Просветна политика Краљевине Албаније на Косову и Метохији током Другог светског рата*

АПСТРАКТ: Фашистички режим Краљевине Албаније третирао је образовање као један од кључних елемената своје политике на Косову и Метохији током Другог светског рата. Више стотина просветних радника из „Старе Албаније“ упућено је на овај простор са циљем учвршћивања албанске националне свести и културе. Просветна политика Тиране није наилазила на подршку италијанских органа у власти, што је доводило до честих несугласица између две стране. Након ослобођења 1944. године Комунистичка партија Југославије је одлучила да, услед недостатка просветног кадра, учитеље из образовног система Велике Албаније задржи у настави. Истраживање је примарно засновано на коришћењу необјављене архивске грађе Централног државног архива Албаније.

Кључне речи: Косово и Метохија, образовање, Други светски рат, Велика Албанија, Ернест Колићи, Фадил Хоџа, Зекерија Реџа

Простор Косова и Метохије спадао је у ред економски и културно најнеразвијенијих области Краљевине Југославије, са изразито ниским уделом писменог становништва. Према попису из 1921,

* Чланак је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-9/2021-14/200170 од 5. 2. 2021.

неписменост је износила 95,6%, док је међу женама била још већа – 98%. Десет година касније, 1931, неписменост је смањена на 84,2%.¹ Искореењивање неписмености текло је нарочито успорено на подручјима насељеним албанском националном мањином. Иако је на Мировној конференцији у Паризу 1919. националним мањинама загарантовано право на школовање на матерњем језику, европске државе углавном нису спроводиле ову одредбу. Власти Краљевине Југославије заступале су став да ученици у државним школама треба да буду васпитани у духу верности држави, краљу и династији, у складу са културом већинског народа.² Настава у државним школама у Јужној Србији одвијала се на српском језику.³ Једини предмет који је за ученике исламске вероисповести извођен на њиховом матерњем језику био је „Вера и Куран“.⁴ Држава је дозвољавала отварање школа у којима су турски наставници држали наставу из турског језика, а овакве школе су отворане и у албанским срединама.⁵ То је за последицу имало изразито низак удео Албанаца међу школским ученицима. Сличан приступ примењиван је и у Албанији, где нису постојале државне школе у којима се настава одвијала на српском језику, а 1934. године затворене су и приватне српске школе које су, уз финансијску помоћ Краљевине СХС, отворене 1923. у селу Врака поред Скадра.⁶ Југословенска власт је дозволила да се у исламским верским школама, у којима држава није непосредно руководила образовним процесом, настава одвија на албанском и турском језику, што је пред-

1 Божица Славковић, *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохију 1929–1941*, (Београд: Просвета, 2018), 323–325; Hivzi Islami, „Nepismenost u današnjem kosovskom selu“, *Sociologija sela* 20 (77/78), (Zagreb), 1982, 220.

2 Богумил Храбак, *Џемијет: Организација муслимана Македоније, Косова, Метохије и Санџака 1919–1928*, (Београд: Б. Храбак, 2003), 303–304.

3 Јужна Србија је, уз мање измене, обухватала крајеве које су Србија и Црна Гора ослободиле у балканским ратовима. Видети: Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, (Beograd: INIS, 2002).

4 Опширније видети: Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије: 1918–1941*, други део: Школа и црква, (Београд: Стубови културе, 1997), 109.

5 Vladan Jovanović, „Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine. Između stihije i državne akcije“, *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, zbornik radova, ur. Mile Bjelajac, (Beograd: INIS, 2009), 83–84.

6 Дипломатски архив Министарства спољних послова (ДАМСП), Политичка архива (ПА), 1948, Албанија, фасцикла 6, досије 14, Наше мањине у Албанији, 6/357-358, Реферат о југословенској националној мањини у Албанији, 14. децембар 1948; Храбак, *Џемијет*, 305–306.

стављало компромис у циљу делимичног излагања у сусрет захтевима албанских и турских политичких представника у Југославији.⁷

*Развој албанског основног школства
након окупације Косова и Метохије*

Након окупације Југославије 1941. године и поделе њене територије између немачких савезника, највећи део Косова и Метохије додељен је италијанском протекторату „Краљевини Албанији“,⁸ док је Косовско-митровачки округ задржан у саставу окупиране Србије под немачком управом.⁹ Уз сагласност Италије и Немачке, 21. априла 1941. формирана је Привремена влада Краљевине Албаније, која је одлучила да „новоослобођеним територијама“ буде посвећена посебна пажња на пољу просвете. Министарске функције у влади углавном су заузели припадници албанске политичке и интелектуалне елите, а ресор образовања додељен је књижевнику Ернесту Колићију. Италијани су имали поверење у Колићија, које се заснивало на његовом вишегодишњем интелектуалном усавршавању на Универзитету у Падови.¹⁰ Министарство просвете је у мају 1941. формирало Комисију за уврђивање стања у просвети у ослобођеном Косову. У њеном раду учествовали су инспектор за просвету у Скадарској префектури Кол Марђини, учитељ из Скадра Кел Вила и бивши ђаковички хоџа Ибрахим Фехмију, који је због политичких уверења 1939. године емигрирао у Албанију.¹¹

Трочлана комисија је закључила да је „српска окупација оставила негативне последице на просветно стање Албанаца“ и да број наставника којим располаже Министарство просвете Албаније не задовољава образовне потребе у припојеним крајевима. Предложено

7 Славковић, *Политичке, економске и културне прилике*, 495–498; Mile Bjelajac, „Kontroverze o savremenoj istoriji Kosova“, *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, 400–402; Ljubodrag Dimić, „Prosvetna politika Kraljevine Jugoslavije na Kosovu i Metohiji 1918–1941. i historiografija“, *Istorija 20. veka 1–2/1990*, 194–196.

8 У српској историографији се за ову државу користи и назив „Велика Албанија“.

9 Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992), 111–113; Миомир Гаталовић, *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965*, (Београд: Институт за савремену историју Србије, 2016), 34–36.

10 *Historical Dictionary of Albania. Second Edition*, ed. Robert Elsie, (Lanham: Scarecrow Press, 2010), 234–236.

11 Arkivi Qendror Shtetëror (AQSH), fondi 149, Kryeministria, viti 1945, dosja IV-164, Raport mbi gjendjen arsimore të Kosovës çlirume.

је да се у центрима префектура, потпрефектура и комуна организују предметни стручни курсеви, на којима би се обучавали трговци, занатлије и радници. Комисија је предложила да се из Албаније на Косово упућују „најспособнији и највреднији наставници, са вишегодишњим искуством“.¹²

Министарство просвете је именовало Специјалну школску комисију за Косово, на чије чело је постављен Али Харшови, уједно члан Врховне инспекције за просвету. Остали чланови комисије су били Јануз Блакори, Авдурахман Буза, Фљора Паљи, Шабан Ара, Зеф Паљи, Џавид Нимани и Фадиљ Хоџа. Задатак комисије било је проучавање стања у основном и средњем образовању, као и организовање летњих курсева албанског језика за децу и одрасле.¹³ Ернест Колићи је при Министарству формирао и Уред инспектора, задужен за развој образовања на анектираним територијама. У раду овог тела ангажовани су истакнути албански научници који су претходних година учествовали у писању и издавању школских уџбеника у Албанији: Наик Ресули, Карл Гуракући, Александар Џувани, Селман Риза, Екрем Чабеј, Папа Кристо и други.¹⁴

О томе у каквим материјалним условима се одвијао пројекат албанског образовања на Косову и Метохији, сведочи извештај Специјалне школске комисије од 6. августа 1941, у којем је наведено да су у многим школским зградама на Косову намештај и инвентар изгорели или опљачкани и да је већина зграда оштећена у насиљу након Априлског рата. Комисија је затражила од Високог комесаријата да се до почетка школске године изврше поправке и допуна инвентара како би настава могла да почне у септембру. Пошто је одређене школске зграде користила италијанска војска, Високи комесаријат је упутио молбу команди италијанске дивизије „Пуља“ да испразни

12 AQS, f. 149, v. 1941, d. IV-164, Raport mbi gjendjen arsimore të Kosovës çlirume.

13 Школска комисија је извештаје, закључке и предлоге слала Високом цивилном комесаријату за Косово, Дебар и Стругу, који их је касније прослеђивао вишим властима у Тирани или команди дивизије „Пуља“. Видети: AQS, f. 167, Komisariati i Naltë Civil për Kosovën, Dibrën, Strugën, v. 1941, d. 134, Qarkore e Komisariatit të Naltë Civil dhe korrespondencë me Ministrinë e Arsimit në Tiranë, Komisionin Shkollor të Jashtëzakonshëm në Kosovë, prefekturat Prizren, Prishtinë, Pejë, Dibër etj.

14 Ibrahim Shatri, „Shkollat dhe arsimit në Prefekturën e Prizrenit 1889-1944“, *Orientalizmi shqiptar*, datum pristupa 20. 9. 2020, <https://orientalizmi.wordpress.com/2019/07/02/shkollat-dhe-arsimi-ne-prefekturen-e-prizrenit-1889-1944/>

ове објекте како би могли били коришћени у просветне сврхе.¹⁵ Нова власт је током лета затворила југословенске државне школе, приступајући мерама асимилације српског становништва. Српска деца на Косову и Метохији су у државним документима означавања као „православна деца“, а власти су намеравале да Србе са окупираних подручја преведу у „Албанце православне вероисповести“. Затворена је и Призренска богословија, коју су фашистичке власти означиле за „главни центар српске пропаганде“, преко којег је „Русија ширила осећај панславизма на Балкану“.¹⁶ Политика албанизације спровођена је и над муслиманским становништвом у Рашкој области.¹⁷

На подручју Косовско-митровачког округа, који је остао у саставу окупиране Србије, није дошло до затварања српских школа. Декретом од 6. августа 1941. било је предвиђено да сви просветни радници и запослени чиновници у овом округу морају имати српско држављанство. Против ове одлуке одмах су реаговали албански политичари из Митровице. Ферхат Драга је упутио писмо немачкој команди у Београду, затраживши да се спорна одредба промени, уз образложење да међу албанским становништвом у окупираној Србији нема довољно учитеља и наставника.¹⁸ Немци су уважили његов захтев, тако да су на подручје Косовске Митровице, Вучитрна и Подујева доведени просветни радници из Албаније. Школски програми у овом округу Војно-окупационе територије Србије такође су преузети од Албаније.¹⁹

15 AQSH, f. 167, v. 1941, d. 134, n. a. 1–2, 8.

16 AQSH, f. 342, Prefekturë të Kosovës, v. 1942, d. 368, Raport mbi gjendjen arsimore në Kosovë.

17 Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије. Нови Пазар, Тутин и Ибарски Колашин (1941–1944)*, (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018), 30–36, 287–288, 305–306; Milutin Živković, „Açif Hadžiahmetović Bļjuta. Prilozì za biografijũ“, *Istorija 20. veka* 3/2012, 85–87.

18 Ферхат-бег Драга (1873–1944) у међуратном периоду је предводио Џемијет, партију која је окупљала муслиманско становништво Јужне Србије. Због сарадње са албанским и хрватским националистичким организацијама више пута је хапшен, а 1941. постао је један од предводника терора и злочина над српским становништвом на Косову и Метохији. Видети: Храбак, *Џемијет*, 201, 215, 275; Љубомир Петровић, „Југословенско друштво између два светска рата“, *Историја 20. века*, бр. 2 (2008), 38; Бранко Бошковић, „Преглед специфичности народноослободилачког покрета на Косову и Метохији (1941–1945. године)“, *Космет*, бр. 1 (1991), (Приштина), 221.

19 AQSH, f. 166, Ministria e Tokave të Liruarë, v. 1941, d. 3, Brief von Ferhat Draga an das deutsche Militaerbefehlshaber in Serbien, 12. 8. 1941.

Прва просветна акција коју је Краљевина Албанија предузела на окупираним територијама било је организовање специјалних курсева албанског језика. Власти у Тирани су исказивале страх од стварања веће разлике између језика Албанаца у Југославији и језика коришћеног у Албанији. Током лета 1941. године у девет места окупиране Југославије, укључујући Нови Пазар и Митровицу који су формално припадали окупираној Србији, организовани су курсеви албанског језика за децу и одрасле. Министарство просвете је 10. јула 1941. замолило председника Савета министара Шефћета Верлаџија да се за превоз предавача на курсевима обезбеде аутомобили.²⁰ Ибрахим Фехмију је руководио језичким курсом у Призрену, Хисни Зајми у Ђаковици, Мануш Шаља у Пећи, Џевдет Дода у Новом Пазару, Ахмет Коку у Подујеву, Идриз Фишта у Вучитрну, Ахемт Ашикја у Митровици, Фадил Љазани у Гњилану и Реџеп Диздари у Приштини. Летњи курсеви албанског језика за децу представљали су припрему за прву школску годину по наставном плану Краљевине Албаније, која је почела у септембру 1941. године.²¹

Специјална школска комисија под руководством Алија Харшовија је крајем августа сачинила списак од 38 школа предвиђених за отварање на Косову и Метохији и 112 наставника неопходних за њихово функционисање. Уз извештај је напоменуто да школе са списка представљају само једну петину од укупног броја школа које би требало отворити у Приштинској и Призренској префектури.²² Без претходног договора са Италијанима, Министарство просвете је у септембру 1941. на Косово и Метохију упутило две стотина учитеља из Албаније.²³ Школске 1941/1942. године на територији Југославије коју је анектирала Краљевина Албанија радиле су 154 основне шко-

20 AQSH, f. 195, Ministria e Arsimit, v. 1941, d. 915, Njoftim i Ministrisë së Arsimit drejtuar Kryesisë së Këshillit të Ministrave për hapjen e kurseve të gjuhës shqipe në Kosovë dhe Dibër.

21 Shatri, „Shkollat dhe arsimi në Prefekturën e Prizrenit.

22 У тренутку подношења извештаја Харшовијеве комисије, Пећка префектура још увек није била формирана. Видети: Aqsh, f. 167, v. 1941, d. 134, njësia arkivore (n.a.) 11–13, Lista e shkollave qe duhet që çelen sa ma parë e numri i mësuesve të tyre në Prefekturat e Prizrendit e Prishtinës, 29. 8. 1941.

23 Колићи је овај податак навео у писму лингвисти Карлу Гуракућију из 1951. године. Опширније видети: „Letrat e Ernest Koliqit: ‘Si e futa arsimin shqip në Kosovë dhe mora në punë Lasgush Poradecin e Gjergj Kokoshin’“, *Voice of Albanians*, 3. 11. 2015, datum pristupa 20. 9. 2020, <https://www.voal.ch/letrat-e-ernest-koliqit-si-e-futa-arsimin-shqip-ne-kosove-dhe-mora-ne-pune-lasgush-poradecin-e-gjergj-kokoshin/>

ле, које је похађао 8.081 ученик. Њима су предавала 292 учитеља, од којих је већина доведена из Албаније. Укупно је на територији Велике Албаније радило 770 основних школа, које је похађало 64.080 ученика. Власти у Тирани су масовном просветном мобилизацијом већ у првој години окупације успеле да остваре релативно високу покривеност деце основношколским образовањем.²⁴

*Успостављање средњошколског образовања
и питање наставног кадра*

Посебно важну улогу у ширењу образовног система на окупираном Косову и Метохији имали су припадници албанске интелигенције и просветни радници из Скадра. Већина ангажованих наставника завршила је Учитељску школу (Shkolla Normale) у Елбасану, најстарију и најпрестижнију педагошку школу у Албанији. Ову установу су похађали и Фадиљ Хоџа и Џавид Нимани, припадници Скадарске групе унутар комунистичког покрета у Албанији.²⁵ Хоџа и Нимани су 1940. стекли учитељско звање, а 1941. су их власти послале у Ђаковицу како би развијали образовни систем Велике Албаније. Фадиљ Хоџа је заузимао позицију заменика директора основне школе у Ђаковици.²⁶ Након одметања и придруживања Народноослободилачком покрету, његова војна и политичка каријера је ишла узлазном путањом, тако да је већ 1943. постављен за команданта Главног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Косова и Метохије. У деценијама након Другог светског рата, Фадиљ Хоџа је био најугледнији албански функционер у Југославији.²⁷

Власти у Тирани имале су велике амбиције на пољу средњег и високог образовања. Команда италијанске дивизије „Пуља“ је у јулу 1941. поднела извештај о завршетку школске године у пећком, ђаковичком и призренском срезу. Део ученика је завршио последњу

24 AQSH, f. 195, v. 1941, d. 722, Pasqyrë përmebledhse e gjendjes arsimore viti 1941–1942.

25 Скадарска група је била једна од неформалних организација комуниста у Албанији до 8. новембра 1941. године, када је, уз помоћ делегата Комунистичке партије Југославије Миладина Поповића и Душана Мугоше, основана Комунистичка партија Албаније.

26 Архив Југославије (АЈ), Фонд 90, Лична збирка Панајота Пљакуа (ЛЗ ПП) –К.1/6, Документа за упис на Економски факултет; AQSH, f. 555, Dëshmorët e Luftës, d.17, Hajdar Dushi, n.a. 5, 14. 4. 1944.

27 Veton Surroi, *Fadil Hoxha në veten e pare (me shënime dhe parathënie të Veton Surroi)*, (Prishtinë: Koha, 2010), 123–196.

школску годину на српском језику према програму Краљевине Југославије, док се већина ученика и учитеља нашла у избеглиштву.²⁸ Ернест Колићи је, у сарадњи са италијанским гувернером Албаније Франческом Јакомонијем, саставио уредбу о средњем образовању на Косову и у Дебру. Уредба је објављена 12. новембра 1941. у Службеном гласнику Краљевине Албаније и регулисала је основна питања у вези са другим ступњем образовања на анектираним подручјима. У уредби је наведено да ће се на овим територијама формирати укупно четрнаест средњих школа: Учитељска школа у Приштини, Лицеј у Призрену, Лицеј у Тетову, Пољопривредни институт у Пећи, Трговачки институт у Ђаковици и стручне школе у Тетову, Кичеву, Дебру, Урошевцу, Гњилану, Струги, Гостивару и Улцињу, као и женска стручна школа у Призрену.²⁹ Наведено је да ће уређење занатских школа бити прецизирано наредне школске године, пошто се утврде економске карактеристике и потребе „ослобођених крајева“. Одлучено је да се прихвате дипломе студената који су похађали школе и медресе Краљевине Југославије, упркос томе што су ове школе радиле према југословенским законима. Ипак, лица која су похађала наставу у Краљевини Југославији морала су да прођу кроз посебне провере школских комисија.³⁰

Док је у „Старој Албанији“ током целог међуратног периода формирано осамнаест школа другог ступња, Тирана је прве године окупације Косова и Метохије и Западне Македоније отворила чак четрнаест средњих школа и гимназија, ангажујући професоре из Елбасана, Тиране и Скадра. Водећи рачуна о уздизању високообразованих кадрова, Краљевина Албанија је школске 1941/42. доделила 669 стипендија албанским студентима за школовање на универзитетима у Италији и Независној Држави Хрватској, од чега је 230 (34,3%) додељено студентима са анектираних крајева Југославије. Удео стипендиста са Косова и Метохије и из Македоније био је већи од удела становништва тог простора у укупном становништву Велике Алба-

28 Према извештају, у Ђаковичком срезу „сви учитељи/Црногорци су побегли, претходно спаливши регистре и школске књиге“. AQSH, f. 195, v. 1941, d. 721, Relacion i profesor Ndue Paluca mbi rezultatet e promeve në shkollat e mesme të Kosovës, 8. 7. 1941.

29 AQSH, f. 178, Ministria e Financave (1913-1918 – Drejtoria e Pergjithshme e Financave, 1919 – Drejtoria e Financave), v. 1941, d. I-2636, Rregullimi dhe administrimi i shkollave të mesme në Kosovë e Dibër, 12. 11. 1941.

30 AQSH, f. 178, v. 1941, d. I-2636,

није, што указује на посебан просветни третман који је то подручје имало код власти.³¹

Министарство просвете Албаније је у августу 1945. послало Обласном народном одбору Косова и Метохије списак са именима сто наставника који су за време Другог светског рата радили на Косову и Метохији у школама другог ступња (гимназијама, учитељским и стручним школама) у склопу просветног система Велике Албаније. Већина наставника ангажована је из Албаније, док су албански наставници из Југославије углавном имали завршену верску школу.³² У ову групу спада Идриз Ајети (1917–2019) из села Тупале код Медвеђе, који је у Скопљу 1938. године завршио Велику медресу краља Александра. Након окупације 1941, Ајети је прекинуо студије романистике у Загребу и отишао на окупирану територију Косова и Метохије, где је запослен као наставник у гимназији. Убрзо је напустио и овај посао, да би се као стипедиста италијанске владе школовао на Универзитету у Падови.³³ Идриз Ајети је 1958. постао први Албанац у Југославији који је одбранио докторску дисертацију. Након оснивања Филозофског факултета у Приштини 1960. године, постао је шеф Катедре за албанологију.³⁴

Тајар Хатипи (1918–1977) из Елбасана завршио је Учитељску школу у овом граду, а 1941. упућен је у Призрен, где је радио као наставник албанског језика у гимназији. Мањи углед од ове у Елбасану имала је Скадарска учитељска школа, коју су углавном похађали будући учитељи у околним селима. Ипак, одређени број људи који су завршили ову школу, попут Бећира Кастратија, Зећира Зеке и Шефћета Велијуа, 1941. године је ангажован у новоотвореним гимназијама на Косову и Метохији.³⁵ Техничка школа „Хари Фулц“ у Тирани је у међуратном периоду била једина у Албанији у којој се стицало стручно знање из одређених индустријских грана. Ову школу завршио је Мех-

31 AQSH, f. 195, v. 1941, d. 722, Pasqyrë përmebledhse e gjendjes arsimore viti 1941–1942.

32 AQSH, f. 511, Ministria e Arsimit dhe e Kulturës, v. 1945, d. 35, Letër nga Ministria e Arsimit e Shqipërisë drejtuar Këshillit N.C. për Kosovë e Metohi. Dërgohet një listë arsimtarësh me shenimet biografike, 12. 09. 1945.

33 Vujadin Milanović, *Univerzitet u Prištini u mreži velikoalbanske strategije*, (Beograd: Književne novine, 1990), 71–77.

34 *Косово и Метохија 1920–2010. Хронологија*, прир. Момчило Павловић, (Београд: Институт за савремену историју, 2011), 119.

35 AQSH, f. 511, v. 1945, d. 35, Letër nga Ministria e Arsimit e Shqipërisë drejtuar Këshillit N. C. për Kosovë e Metohi. Dërgohet një listë arsimtarësh me shenimet biografike, 12. 9. 1945.

мет Гјевори (1910–2007), који се 1941. одазвао Колићијевом позиву и отишао у Призрен, где је постао директор гиманзије. Иако су Мехмет Гјевори и Тајар Хатиби били одани службеници Велике Албаније до краја њеног постојања, нова социјалистичка власт их је задржала на високим просветним функцијама. У првом послератном периоду Гјевори је био инспектор образовања албанских школа у Приштини, а Хатиби просветни инспектор у Ђаковичком срезу.³⁶ Бећир Кастрати, који је током окупације био директор Основне школе „Призренска лига“ у Пећи, након рата је постао директор гимназије у Ђаковици, а од 1958. и директор гимназије у Приштини.³⁷ Мали број просветних радника из периода окупације након рата су политички прогониле власти. То је био случај са Ибрахимом Фехмијуом (1892–1951), просветним инспектором у Призрену током окупације.³⁸

Носиоци просветне политике у Ђаковици претежно су били Албанци из овог среза који су у међуратном периоду емигрирали у Албанију. Министарство просвете Албаније је крајем 1941. године донело одлуку да прва школа другог ступња у овом месту буде Техничко-трговачки институт. На иницијативу грађана Ђаковице и после молби коју су упутили регенту, премијеру, министру просвете и цивилном комесару за Косово, ова одлука је промењена, тако да је 1942. уместо Трговачке школе отворена гимназија, односно Учитељска школа.³⁹ За директора гимназије постављен је Зекерија Реџа (1910–1972), који је од 1932. до 1936. обављао дужност секретара у Министарству просвете Албаније.⁴⁰ У школској 1942/43. гимназија је обухватала само нижа четири разреда. У наредној 1943/44. години отворена су и последња четири разреда, који одговарају данашњим школама другог ступња. Модел за школу у Ђаковици била је Учитељска школа у Елбасану, коју је завршила већина ђаковичких професора. Школа је доживела ударац када се директор Зекерија Реџа

36 AQSH, f. 511, v. 1945, d. 35, Letër nga Ministria e Arsimit e Shqipërisë drejtuar Këshillit N. C. për Kosovë e Metohi. Dërgohet një listë arsimtarësh me shenimet biografike, 12. 9. 1945.

37 Ali Lllunji, *Beqir Kastrati: legjendë e arsimit kosovar*, (Prishtinë: Libri Shkollor, 2001).

38 AQSH, f. 167, v. 1941, d. 134, n.a. 18.

39 Молбу за отварање Учитељске школе у Ђаковици властима су упутили представници беговске елите из овог места. Опширније видети: AQSH, f. 414, Inspektorja Eprore e Këshillit Kombëtar të Mbrojtjes së Kosovës, v. 1942, d. 29, Korrespondencë ndërmjet Inspektorisë Eprore, Nënprefekturës Gajkovë, mbi kërkesën e kësaj nënprefekturë për hapjen e një shkollë të mesme, 28. 5. 1942.

40 „Pajazit Nuși“, *Oral History Kosovo*, Priština, 31. 7. 2013, datum pristupa 20. 9. 2019, <https://oralhistorykosovo.org/sr/pajazit-nushi/>

заједно са неколико наставника придружио комунистичком покрету. Просветни инспектор у Призрену Ибрахим Фехмију тада је за заменика директора поставио Салија Колгеџија, а након допуне наставног кадра, школа је наставила редован рад.⁴¹

Недостатак компетентног просветног кадра на Косову и Метохији власт у Тирани је одлучила да надокнади организовањем педагошких курсева за неквалификоване учитеље. Полазници курсева су након годину дана стицали могућност да се запосле као учитељи и наставници у државним школама. У другој половини 1942. велики број лица је на овај начин стекао учитељско звање, а свршених курсиста у настави је било још више 1943. године.⁴² Услед недостатка професора, у школама су ангажоване особе којима рад у просвети није представљао примарну делатност. Антон Чета је 1941. из Албаније дошао у Призрен као поштански службеник, али је због натпросечног образовања за ондашње услове ускоро ангажован као предавач у градској гимназији. Након рата, изградио је академску каријеру и постао асистент на катедри за албанонологију Филозофског факултета у Београду, а од 1961. професор на Одељењу за албански језик и књижевност Филозофског факултета у Приштини. Чета је у социјалистичкој Југославији био препознатљив по националистичкој реторици.⁴³

Док се политички и војни центар „новоослобођених крајева“ налазио у Призрену, у којем су били стационирани Високи цивилни комесаријат за Косово и команда италијанске дивизије Пуља, Комисија за школе Министарства просвете је одлучила да Приштина буде центар развоја образовања на Косову. У овом граду формирана је гимназија „Сами Фрашери“, која је имала функцију педагошке школе, пошто се њеним завршавањем стицао услов за посао учитеља. У Приштини су организовани и курсеви за наставнике у школама другог ступња, што није био случај у осталим градовима на Косову и Метохији.⁴⁴ Већина наставног особља у Приштинској гимназији дове-

41 Shatri, „Shkollat dhe arsimi në Prefekturën e Prizrenit“.

42 AQSH, f. 511, v. 1945, d. 35, Qarkore e Ministrisë së Arsimit dërguar seksioneve të arsimit të prefekturave të ndryshme mbi dërgimin nga ana e tyre të listave të arsimtarëve që japin mësim në Kosovë. Në këtë listë jepen dhe studimet që ka kryer çdo arsimtar, 3–6.

43 Архив Србије (АС), Фонд Безбедносно-информативне агенције (БИА), III-136, Извештај о непријатељској делатности и антисоцијалистичким појавама у срединама просветних радника, средњошколске и студентске омладине на Космету, а. ј. 18.

44 AQSH, f. 511, v. 1945, d. 35.

дена је из Албаније, док је за првог директора постављен историчар Реџеп Краснићи.⁴⁵ Ову школу је као ученик похађао Вехап Шита, који је играо важну улогу у културном животу Косова и Метохије у периоду социјализма, а 1971. године био је један од оснивача Друштва писаца Косова. У појединим срезовима, сви запослени учитељи су доведени из Албаније.⁴⁶ У склопу амбициозних планова развоја школства, Тирана је формирала и Техничку школу у Косовској Митровици.⁴⁷

Културна политика окупационог државног апарата

За увођење државног система Краљевине Албаније на окупираној територији Југославије био је задужен Високи цивилни комесаријат за Косово, Дебар и Стругу, са седиштем у Призрену. Овом установом руководио је албански и османски политичар Фејзи Ализоти, а важну улогу у њеном раду имали су Аго Агаи и Тахир Штила, бивши дипломатски представник Ахмета Зогуа у Београду.⁴⁸ Када је у децембру 1941. Високи цивилни комесаријат за Косово, Дебар и Стругу укинут, а његове послове преузело новоформирано Министарство за ослобођене крајеве, Штила је постао његов први министар. Поред административних и политичких функција, Комесаријат за Косово, Дебар и Стругу обављао је и послове у сфери просветне и културне политике.⁴⁹

Један од основних задатака Комесаријата на културном плану било је брисање трагова српске и словенске културе на окупираном подручју. Комесаријат за Косово, Дебар и Стругу је 1. новембра 1941. објавио одлуку о промени назива места на Косову и Метохији, према којој су српски и словенски називи замењени албанским. У већини места извршен је превод словенског топонима на албански језик, тако да је Ораховац преименован у „Arrëza“ (Arrë – орах), До-

45 *Historical Dictionary of Albania*, 248–249.

46 Глигор Тодоровски, *Западна Македонија за време на окупацијата (1941–1944)*, (Скопје: Институт за национална историја, 1998), 50–51.

47 Adil Fetahu, Mehmet Çunaku, *Kujtimi për një Gjeneratë. Monografi për Nxënësit e Shkollës Normale të Prishtinës, Gjenerata 1956–1961*, (Prishtinë: Trend, 2011), 6–7; „Vehap Šita“, *Oral History Kosovo*, Priština, 8. 7. 2013, datum pristupa 5. 5. 2019, <http://oralhistorykosovo.org/sr/vehap-shita/>

48 Lucha Micheletta, „Italy, Greater Albania and Kosovo 1939–1943“, *Nuova Rivista Storica* 2/2013, 524.

49 Глигор Тодоровски, *Окупацијата на Западна Македонија, 1941–1944: италијански и албански документи во превод на македонски јазик*, (Струга: Друштво за наука, култура и уметност „Браќа Миладиновци“, 2003), 18.

брево у „Miraj“, Гораждевац у „Malorja“, Сува Река у „Prroi i Thatë“, Вре-
ло у „Gurra“... У градовима чији називи су били непосредно обележе-
ни српском националном традицијом дошло је до потпуне промене
имена: Србица је названа „Kastrioti“, Обилић „Vajram Curri“, Милошево
„Abdyl Frasherî“, а Девет Југовића „Bashkija“. У осталим местима нази-
ви су прилагођени албанском језику – Prishtinë, Pejë, Gillani, Kaçaniku,
Lipjani...⁵⁰ Власти су приликом промене назива градова консултова-
ле Краљевски институт за албанске студије, формиран 1940. године.
У Комесаријату су имали четири различите опције за промену нази-
ва града Урошевца (Ferzović, Ferzoviç, Ferizović, Ferizoviç), због чега
су замолили Институт да донесе коначну одлуку по овом питању.⁵¹

У склопу припрема за обележевање тридесетогодишњице
проглашења независности Албаније и прославе Дана заставе 28. но-
вембра 1942, Министарство просвете је донело уредбу о новим име-
нима школа у Албанији. Гимназија у Призрену добила је име „Бон Бу-
зуку“, по албанском католичком свештенику из шеснаестог века и
писцу најстарије сачуване књиге на албанском језику *Месхари*. Учи-
тељска школа у Ђаковици тада је названа „Бон Казази“, по албан-
ском католичком свештенику из осамнаестог века, који је открио
Бузукуово дело.⁵²

Према извештају Косовске префектуре⁵³ Министарству про-
свете из 1942. године, у „новоослобођеним крајевима“ су школске
1942/43. радиле 202 основне школе, које је похађало око 30.000 уче-
ника. Укупан број учитеља и наставника у овим школама био је 491.⁵⁴
Проблем недостатка школског простора решен је тако што су као
школске зграде коришћене куће протераних српских колониста, који
су, према овом извештају, „нестали са Косова“. Албанске просветне
власти су намеравале да 1942. отворе четворогодишње школе у још

50 AQSH, f. 161, Mëkëmbësia e Përgjithshme, v. 1941, d. 706, Shkresë e Komisariatit të Lartë për Kosovë, Dibër e Strugë me emërtimin e ri të Gjilanit e Ferizoviqit, një listë me ndryshimet toponomastike në krahinat e ndryshme dhe stacionet hekurudhore të territoreve të ish Jugosllavisë dhënë Shqipërisë.

51 AQSH, f. 161, v. 1941, d. 706, 1.

52 AQSH, f. 195, v. 1942, d. 902, Njoftime të Ministrisë së Arsimit drejtuar Drejtorisë së Liceut Tiranë, Shkodër, Tetovë, Prizren, Gjirokastrë, Shkollës Normale Gjakovë, Prishtinë etj. për emërtimin e këtyre shkollave me emra të rinj patriotësh me rastin e 30-Vjetorit të Pavarësisë, 9. 12. 1942.

53 Влада Албаније је 1922. формирала префектуру „Косово“ на северу Албаније. Префектура је имала седиште у Кукесу и није обухватала простор Косова и Метохије ни након окупације 1941. године.

54 AQSH, f. 342, v. 1942, d. 368, Raport mbi gjendjen arsimore të Kosovë, n. a. 1.

39 центара и да у њима запосле 112 учитеља. Планирано је да се у најмање сто основних школа изврши допуна наставног кадра.⁵⁵ За децу која су завршила четворогодишње основне школе у Краљевини Југославији, предложено је увођење додатног, петог разреда. То је објашњено тврдњом да је школски програм у Југославији био „сажептији“ од програма Краљевине Албаније, као и потребом да ова деца додатно учврсте знање албанског језика.⁵⁶

Фашистичка партија Албаније (ФПА) имала је важну улогу у креирању просветне политике на Косову и Метохији. У Приштини, Призрену и Пећи налазила су се седишта „федерата“ ФПА, који су имали функцију обласних партијских органа. Федерат је био подељен на одсеке, од којих је најважнији био политичко-пропагандно одељење. Оно је имало задатак да италијанску окупацију прикаже као „спасоносну“ за Албанце, а Италијане као „најбоље савезнике“ Албаније. Вршило је пропаганду преко зборована, конференција, брошура и летака, чији су циљеви неретко били распиривање мржње према Србима и покретима отпора. Ово одељење руководило је и оружаном формацијом партије – Албанском фашистичком милицијом, познатом и под називима *црнокошуљаши* или *сквадре*.⁵⁷ Културно-просветно одељење федерата ФПА ширило је фашистичку пропаганду преко културних манифестација, дељења литературе и отварања читаоница. Руководило је и физичким васпитањем и формирањем спортских удружења, преко којих су фашисти окупљали омладину. Ово одељење је вршило контролу над учитељима у школама, који су подстицани да децу васпитавају у фашистичком духу. У школе је редовно пристизала фашистичка литература, која је потом дељена ђацима. Културно-просветно одељење имало је задатак ширења пропаганде међу женама и њихово масовније укључивање у партију.⁵⁸

Сваки чиновник у државној служби морао је бити члан Фашистичке партије Албаније, а то правило се односило и на просветне раднике. Услови за чланство били су следећи: претендент је морао да буде Албанац по националности, да буде „политички исправан“, да има најмање двадесет и једну годину и да се обавезе да ће се покоравати партијској дисциплини. Фашистичка партија је посебну

55 Исто.

56 Исто, 5.

57 АС, БИА, III-117, Реферат о федерату, а. ј. 3; Spasoje Đaković, *Fadilj Hodža i Enver Hodža – sličnosti i razlike*, (Beograd: Naučna knjiga, 1989), 60.

58 АС, БИА, III-117, Реферат о федерату, а. ј. 6.

пажњу посвећивала младима, које је, према узрасту, организовала у четири огранка – „синови вукова“ (до седам година), „школска омладина“ (7–14 година), „авангардисти“ (14–17) и „млади фашисти“ (преко 17 година).⁵⁹

Италијанско-албански спорови у сфери просвете

Италијани су били незадовољни просветном политиком Албаније на припојеним територијама, сматрајући да се не води довољно рачуна о италијанским интересима. Највиши италијански орган цивилне власти у Албанији било је намесништво, на челу са регентом Франческом Јакомонијем, који је обављао послове уместо италијанског краља Виторија Емануелеа. Генерални секретар намесништва Салваторе Мелони добијао је извештаје од запослених у овој институцији о политичком, безбедносном и културном стању у анектираним крајевима. У августу 1941. намесништво је обавештено да на Косову делује антииталијанска пропаганда која фаворизује ослањање Албанаца на Немачку.⁶⁰ У извештају Мелонију из децембра 1941. наведено је да су многи албански наставници који су упућени на Косово проблематичних и „екстремних“ политичких уверења и да је неопходно да Министарство просвете тамо пошаље „одабране и посвећене елементе“.⁶¹

Упркос присуству италијанске војске и чиновника у државним институцијама, власти Краљевине Албаније опирале су се асимилаторским настојањима Рима, инсистирајући на албанском националном карактеру државе и њених становника. До спора две стране дошло је на окупираном подручју Југославије, на којем су Италијани покушали да ограниче овлашћења Тиране и у већој мери наметну своју културну и просветну политику. Носилац италијанске пропаганде у Албанији било је удружење из Тиране „Данте Алигијери“, које је организовало курсеве италијанског језика. Министарство културе Албаније је 23. децембра 1941. упутило протестно писмо удружењу „Данте Алигијери“ у којем је оптужило ову организацију за вршење

59 Gojko Medenica, „Peć i okolina u okupacionom sistemu 1941–1944“, *Metohijski NOP odred 1941*, zbornik radova, ur. Gojko Medenica, (Beograd: Sekcija boraca Prve kosovsko-metohijske proleterske brigade, 1997), 49.

60 AQSH, f. 161, Mëkëmbësia e Përgjithshme, v. 1941, d. 525, Pro memoria pel comm. Meloni, Tirana, 13. 8. 1941.

61 AQSH, f. 161, v. 1941, d. 96, Promemria per il Gr. Uff. Salvatore Meloni, segretario generale alla R. Luogotenenza.

антиалбанске пропаганде на Косову. Према тврдњи министра културе, удружење је подстицало православну децу на Косову да уместо албанских школа уписују италијанске школе и тиме радило на „делбанизацији“ Косова. Министарство је зато донело одлуку да курсеви италијанског језика убудуће могу уписивати само деца која су већ уписана у албанске државне школе или похађају курс албанског језика.⁶² Доношење ове мере указује на то да албански руководиоци ни 1941. године нису хтели да Италијанима препусте примат у сфери културне и просветне политике.

Власти у Тирани су страховале од утицаја који су различите приватне и верске школе имале на омладину у анектираним крајевима. Исламска верска заједница на подручју Македоније и Косова и Метохије се због чврстих веза са старим југословенским режимом налазила под посебном присмотром. Префектура у Дебру је у октобру 1941. обавестила власти у Тирани да се вакуфски уред у тој префектури ослања на систем бивше Југославије и да намарева отварање медресе након Бајрама.⁶³ Високи цивилни комесаријат за Косово, Дебар и Стругу је потом префектурама и потпрефектурама проследио одлуку да се ниједна приватна или верска школа не сме отворити на новоприпојеним територијама без претходног одобрења Министарства просвете Албаније и без сагласности Високог цивилног комесаријата.⁶⁴

Италијани су настојали да ојачају положај Римокатоличке цркве на Косову и Метохији, критикујући однос албанских просветних органа према тој верској заједници. Особље италијанског намесништва у Тирани је у децембру 1941. обавестило генералног секретара намесништва Салватореа Мелонија да католичка верска школа у Призрену, „која је две деценије успешно радила у Краљевини Југославији, након припајања Албанији пропада“. За лоше стање окривљени су албански просветни радници доведени из „Старе Албаније“, а састављачи писма сматрали су да ови просветни радници свесно раде на саботирању школе. У документу је закључено да

62 AQSH, f. 443, Shoqëria „Dante Alighieri“, v. 1941, d. 35, Letër nga Ministri i Kulturës drejtuar Drejtorit të Institutit „Dante Aligijeri“, 23. 12. 1941.

63 AQSH, f. 167, v. 1941, d. 135, Korrespondencë ndërmjet Komisariatit të Naltë Civil, prefekturës Dibër, Prizren, Komisionit Shkollor në Kosovë etj., për kërkesë organizimi të shkollave fetare (ortodhokse, katolike e myslimane) në tokat e lira dhe ndalimin nga autoritetet përkatëse. n. a. 2.

64 AQSH, f. 167, v. 1941, d. 135, n. a. 1.

је неопходно да Министарство културе Албаније пружи већу подршку овој верској школи.⁶⁵

Јачање покрета отпора почетком 1943. године условило је попуштање Рима пред албанским националним захтевима. Нови регент Алберто Паријани допустио је већу самосталност у одлучивању владама Малићија Бушатија и Екрема Либохове, а Албанија је стекла право да отвара дипломатска представништва.⁶⁶ Капитулација Италије и долазак немачких трупа у Албанију у септембру 1943. означили су крај италијанско-албанских спорења у сфери културе и образовања. Већ у августу 1943. дошло је до појединачних случајева хапшења и протеривања италијанских чиновника и просветних радника на Косову и Метохији, као и Албанаца лојалних италијанским властима. Због хапшења инспектора школе и руководиоца педагошког курса Кола Космачија у Призрену, реаговало је италијанско намесништво и тим поводом протестовало код албанских власти.⁶⁷ Ускоро су, уз одобрење немачке команде, све италијанске школе у земљи затворене, а италијански уџбеници и остали материјали заплењени. Затворено је и друштво „Данте Алигијери“.⁶⁸

*Питање албанских просветних радника
након ослобођења Косова и Метохије*

Политичка ситуација у Албанији и окружењу крајем 1943. и у првој половини 1944. године није остављала простора за бављење питањима културе и образовања. Спровођење амбициозних планова из времена док су се на челу просветног ресора налазили Ернест Колићи и Џеват Корча било је онемогућено због све веће анархије у редовима фашистичке власти. Влада Друге призренске лиге, на челу са Реџепом Митровицом, ретко је издавала декрете о образовању, а редован рад школства отежавало је и то што су одређене школске

65 AQSH, f. 161, v. 1941, d. 96, Promemria per il Gr. Uff. Salvatore Meloni, segretario generale alla R. Luogotenenza.

66 *L'unione fra l'Albania e l'Italia, censimento delle fonti (1939-1945) conservate negli archivi pubblici e privati di Roma*, ur. Silvia Trani, (Roma: Direzione generale per gli archivi, 2007), 58.

67 AQSH, f. 195, v. 1943, d. 448,

68 AQSH, f. 149, v. 1943, d. IV/116, Shkresë e Ministrisë së Arsimit, drejtuar Kryesisë së Komitetit Ekzekutiv të Përkohshëm, Kryesisë mbi dhënien nga ana e Komandës Gjermane të një autorizimi për të marrë në dorëzim të gjitha materialet shkollore të shkollës së mesme italiane dhe të gjitha shkollave fillore që gjenden në Tiranë.

зграде заузеле немачке трупе.⁶⁹ Након повлачења Немаца у новембру 1944, снаге Бугарске армије и Народноослободилачке војске Југославије су без отпора ушле у косовскометохијска села и градове. Ослобођење овог простора завршено је 23. новембра 1944, када су последње немачке трупе напустиле Косовску Митровицу и Звечан.⁷⁰

Пошто је југословенски комунистички врх одлучио да Србију привремено задржи у преткумановским границама, Косовом и Метохијом је од новембра 1944. до августа 1945. управљало Председништво Обласног народноослободилачког одбора (ОНОО), формирано у Бујану 1. јануара 1944. године.⁷¹ Од првобитних девет чланова Председништва ОНОО Косова и Метохије, шесторица су претходно били службеници фашистичког окупационог апарата. За председника и потпредседника Председништва изабрани су Мехмет Хоџа и Рифат Бериша, који су у окупационом апарату остали најдуже, до јесени 1943. Тројица чланова Председништва, Џевдет Дода, Зекерија Реџа и Фадиљ Хоџа су 1941. били део Колићијевог просветног тима задуженог за учвршћивање албанског карактера Косова и Метохије.⁷² Једна од првих одлука ОНОО Косова и Метохије након преузимања власти била је да просветни радници ангажовани у окупационом систему Велике Албаније остану у настави.⁷³

Према званичном партијском наративу, социјалистичко образовање, засновано на тековинама народноослободилачке борбе и револуције и на промовисању вредности братства и јединства пред-

69 AQSH, f. 195, Ministria e Arsimit, v. 1944, d. 95, Qarkore e Kryesisë së Këshillit të Ministrave, drejtuar Ministrisë së Arsimit, korrespondencë e saj me Ministrinë e Punëve të Brendshme, Ministrinë e Punëve të Jashtme dhe me drejtoritë e shkollave fillore dhe të mesme e tjera, mbi okupimin e shkollave nga ushtria gjermane, dëmet e shkaktuara prej tyre, si dhe kërkesat për lirim dhe meremetim in e tyre.

70 Војни архив, Фонд Народноослободилачка војска Југославије, кутија 181, фасцикла 2, документ 33; Игор Вукадиновић, „Ослобођење Косова и Метохије 1944. године“, *Косово и Метохија у Другом светском рату*, зборник радова, ур. Далибор Елезовић, Владан Виријевић, (Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2017), 217.

71 *Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953. Osnovni materijali sa zasedanja*, (Priština: Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti, 1955), 12.

72 АС, Фонд БИА, III-118, Материјали о префектурама за време рата (1941–1945), Префектура, а. ј. 11; Док. 80, *Зборник НОР-а*, том 1, књ. 19, 376–382; Fadil Hoxha, *Kur pranvera vonohet (Fragmente nga Ditari 1943)*, (Prishtinë: Rilindja, 1965), 69; Исмет Шаџири, *Сећања*, (Приштина: Јединство, 1979), 335, 350; Ђорђе Борозан, *Велика Албанија. Поријекло – идеје – пракса*, (Београд: Војноисторијски институт Војске Југославије, 1995), 479.

73 *Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti*, 28.

стављало је један од најефикаснијих метода за сузбијање национализма и стварање југословенске социјалистичке заједнице.⁷⁴ Међутим, КПЈ је на Косову и Метохији заузела другачији приступ, инсистирајући на убрзаном развоју школства уз помоћ учитеља из Албаније. Нове обласне власти Косова и Метохије су проблем недостатка квалификованих албанских учитеља поставиле у ред најважнијих питања на овој територији. Секретар Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију Миладин Поповић је отворио ову тему у писму Централном комитету КПЈ у фебруару 1945. године. Обласни народноослободилачки одбор КиМ је 2. марта 1945. званично од Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) затражио упућивање нових наставника из Албаније на Косово и Метохију.⁷⁵ НКОЈ је подржао овај предлог, али је Министарство спољних послова ДФЈ закључило да се „принципијелно не може дозволити примање страних држављана у државну службу“.⁷⁶

Делегација Албанаца са Косова и Метохије је у разговору са Јосипом Брозом 6. априла 1945. поручила да је за време рата „албански народ био уз окупатора због непросвећености“ и да је неопходно да се на Косово упуте професори и наставници.⁷⁷ Упућивање наставника из Албаније тражили су и Албанци из Прешева и Бујановца. Посланик у Бујановачком среском одбору Селим Селими је 10. маја 1945. послао писмо Енверу Хоџи у име Албанаца из Прешева. Селими је поздравио одлучност југословенских комунистичких власти да отворе школе на албанском језику, али и констатовао да постоји недовољан број учитеља и васпитача у срезу. Он је замолио председника владе Албаније да се из те земље упуте учитељи у Прешево „како би народ могао да се образује на свом матерњем језику“.⁷⁸

74 Milan Miladinović, *Tito o socijalističkom vaspitavanju omladine*, (Priština: Pokrajinski centar za marksističko obrazovanje, 1977), 22–41.

75 АЈ, 507, ЦК КПЈ, 1944/310, Деша Миладина Поповића Централном комитету КПЈ; ДАМСП, ПА–1945, Албанија, ф. 1, д. 9, Социјално-културна политика, Допис Народноослободилачког обласног одбора КиМ Националном комитету ОЈ – повереништву за просвету, 2. 3. 1945.

76 ДАМСП, ПА–1945, Албанија, ф. 1, д. 9, Социјално-културна политика, Одговор Министарства просвете Југославије на допис НКОЈ о постављању страних држављана за наставнике у гимназијама у Приштини, Призрену и Ђаковици.

77 АЈ, Фонд 97, Комисија за аграрну реформу ФНРЈ, ф. 4, а. ј. 44, Делегација Албанаца са Косова и Метохије посетила је Маршала Тита, 2, 3.

78 AQSH, f. 490, v. 1945, d. 62, Kërkesë e deputetit të Rrethit të Reshovës (Kosovë) drejtuar shokut Enver Hoxha, mbi dërgimin e arsimtarëve për hapjen e shkollave në gjuhën amtare.

Под притиском КПЈ, Министарство спољних послова је оду-стало од става о непримању страних држављана у државну службу тако да су на Косово и Метохију дошле нове групе учитеља из Албаније, овога пута послао их је комунистички режим.⁷⁹ На тај начин, просветни кадар из Албаније је након рата додатно проширен.⁸⁰ Од 354 албанска учитеља на Косову и Метохији школске 1945/46. значајан део су чинили држављани Албаније, а готово сви учитељи су били део фашистичког образовног система од 1941. до 1944. године.⁸¹ Иако је режим Велике Албаније на окупираном подручју Југославије укинут у новембру 1944, његови делатници у сфери просвете и културе остали су на позицијама, креирајући просветну и културну политику на Косову и Метохији у наредним деценијама.

Резиме

Краљевина Албанија је 1941. године покренула амбициозне пројекте развоја албанског образовања на Косову и Метохији. Југословенске школе су затворене, а више стотина албанских учитеља и наставника је упућено на Косово и Метохију како би кроз летње курсеве и школску наставу учврстили албански карактер тог простора. Иницијатори ове политике били су припадници албанске интелектуалне елите који су заузимали високе позиције у Савету министара. Италијански и албански органи имали су честе спорове на пољу културне и идентитетске политике, оптужујући другу страну за „антииталијанско“, односно „антиалбанско“ деловање. Након ослобођења 1944. године, Комунистичка партија Југославије је као један од примарних циљева на Косову и Метохији истакла просвећивање становништва и ширење основношколске мреже, што је био и захтев албанских функционера у партији. Услед недостатка квалификованих просветних радника албанске националности, одлучено је да се учитељи и наставници из периода окупације задрже у наста-

79 АЈ, Фонд 315, Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ, ф. 3, а. ј. 883.

80 Довођење нових наставника из Албаније правдано је недостатком кадрова за акције просвећивања и описмењавања неписменог становништва у Србији. Видети: Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji*, (Beograd: Rad, 1998), 131–132; Dragomir Bondžić, „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945–1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“, *Andragoške studije* 1/2010, 100–102.

81 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–K.4/21.

ви, а 1945. организовано је ново довођење наставника из Албаније. На тај начин, просветни радници окупационог система Велике Албаније постали су носиоци „социјалистичког образовања“ на Косову и Метохији.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije. Fond 40, Lična zbirka Panajota Pljakua.
- Arhiv Srbije. Fond Bezbednosno-informativna agencija.
- Arkivi Qendror Shtetëror: Fondi 14, Arkivi Qendror – Arkivi i Partisë – Struktura; Fondi 166, Ministria e Tokave të Liruar; Fondi 167, Komisarjati i Naltë Civil për Kosovën, Dibrën, Strugën; Fondi 206/APL, Divizioni i V-të i Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare (1944–1945); Fondi 342, Prefektura e Kosovës (Kukësit); Fondi 414 Inspektoria Eprorë e Këshillit Kombëtar të Mbrojtjes së Kosovës; Fondi 443, Shoqëria “Dante Alighieri”; Fondi 511, Ministria e Arsimit dhe e Kulturës.
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova. Politička arhiva, 1945, Albanija.
- Vojni arhiv. Fond Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije.
- Hoxha, Fadil. *Kur pranvera vonohet (Fragmente nga Ditari 1943)*. Prishtine: Rilindja, 1965.
- *L'unione fra l'Albania e l'Italia, censimento delle fonti (1939–1945) conservate negli archivi pubblici e privati di Roma*, ed. Silvia Trani. Roma: Direzione generale per gli archivi, 2007.
- *Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti. 1943–1953: Osnovni materijal sa zasedanja*. Priština: Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti, 1955.
- Surroi, Veton. *Fadil Hoxha në veten e pare (me shënime dhe parathënie të Veton Surroi)*, Prishtinë: Koha, 2010.
- Todorovski, Gligor. *Okupacijata na Zapadna Makedonija, 1941–1944: itelijanski i albanski dokumenti vo prevod na makedonski jazik*. Struga: Društvo za nauka, kultura i umetnost „Braka Miladinovci“, 2003. (cyrillic)
- *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom 1, Dokumenti NOVJ – Borbe u Srbiji, knj. 19: Borbe na Kosovu 1941–1944. Beograd, 1969.
- Šaćiri, Ismet. *Sećanja*. Priština: Jedinstvo, 1979. (cyrillic)
- Bjelajac, Mile. „Kontroverze o savremenoj istoriji Kosova“. *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, zbornik radova, ur. Mile Bjelajac, 397–427. Beograd: INIS, 2009.
- Bondžić, Dragomir. „Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945–1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“. *Andragoške studije* 1/2010, 91–110.

- Borozan, Đorđe. *Velika Albanija. Porijeklo – ideje – praksa*. Beograd: Vojno-istorijski institut Vojske Jugoslavije, 1995. (cyrillic)
- Bošković, Branko. „Pregled specifičnosti narodnooslobodilačkog pokreta na Kosovu i Metohiji (1941–1945. godine)“. *Kosmet*, br. 1, (Priština), (1991), 211–281. (cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji*. Beograd: Rad, 1998.
- Dimić, Ljubodrag. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji: 1918–1941*, drugi deo: Škola i crkva. Beograd: Stubovi kulture, 1997. (cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. „Prosvetna politika Kraljevine Jugoslavije na Kosovu i Metohiji 1918–1941. i historiografija“. *Istorija 20. veka* 1–2 (1990), 189–196.
- Đaković, Spasoje. *Fadilj Hodža i Enver Hodža – sličnosti i razlike*. Beograd: Naučna knjiga, 1989.
- Fetahu, Adil, Mehmet Çunaku. *Kujtimi për një Gjeneratë. Monografi për Nxënësit e Shkollës Normale të Prishtinës, Gjenerata 1956–1961*. Prishtinë: Trend, 2011.
- Gatalović, Miomir. *Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1958–1965*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016. (cyrillic)
- *Historical Dictionary of Albania*, Second Edition, ed. Robert Elsie. Lanham: Scarecrow Press, 2010.
- Hrabak, Bogumil. *Džemijet: Organizacija muslimana Makedonije, Kosova, Metohije i Sandžaka 1919–1928*. Beograd: B. Hrabak, 2003. (cyrillic)
- Islami, Hivzi. „Nepismenost u današnjem kosovskom selu“. *Sociologija sela* 20 (77/78), (Zagreb), 1982, 219–232.
- Jovanović, Vladan. „Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine. Između stihije i državne akcije“. *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, zbornik radova, ur. Mile Bjelajac, 79–99. Beograd: INIS, 2009.
- Jovanović, Vladan. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd: INIS, 2002.
- Llunji, Ali. *Beqir Kastrioti: legjendë e arsimit Kosovar*. Prishtinë: Libri Shkollor, 2001.
- Medenica, Gojko. „Peć i okolina u okupacionom sistemu 1941–1944“. *Metohijski NOP odred 1941*, zbornik radova, ur. Gojko Medenica, 44–54. Beograd: Sekcija boraca Prve kosovsko-metohijske proleterske brigade, 1997.
- Micheletta, Lucha. „Italy, Greater Albania and Kosovo 1939–1943“. *Nuova Rivista Storica* 2/2013, 521–542.
- Miladinović, Milan. *Tito o socijalističkom vaspitavanju omladine*. Priština: Pokrajinski centar za marksističko obrazovanje, 1977.
- Milanović, Vujadin. *Univerzitet u Prištini u mreži velikoalbanske strategije*. Beograd: Književne novine, 1990.
- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

- Petrović, Ljubomir. „Jugoslovensko društvo između dva svetska rata“. *Istorija 20. veka*, br. 2, (2008), 23–44. (cyrillic)
- Slavković, Božica. *Političke, ekonomske i kulturne prilike na Kosovu i Metohiji 1919–1941*. Beograd: Prosveta – Princip, 2018. (cyrillic)
- Todorovski, Gligor. *Zapadna Makedonija za vreme na okupacijata (1941–1944)*. Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1998. (cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Oslobođenje Kosova i Metohije 1944. godine“. *Kosovo i Metohija u Drugom svetskom ratu*, zbornik radova, ur. Vladan Virijević, Dalibor Elezović, 205–224. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, 2016.
- Živković, Milutin. „Aćif Hadžiahmetović Bljuta. Prilozi za biografiju“. *Istorija 20. veka* 3/2012, 71–94. doi: 10.29362/ist20veka.2012.3.ziv.71-94
- Živković, Milutin. *Između „Velike Albanije“ i okupirane Srbije. Novi Pazar, Tutin i Ibarski Kolašin (1941–1944)*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 2018. (cyrillic)
- „Letrat e Ernest Koliqit: ‘Si e futa arsimin shqip në Kosovë dhe mora në punë Lasgush Poradecin e Gjergj Kokoshin‘“. *Voice of Albanians*, 3. 11. 2015. Datum pristupa 20. 9. 2020. <https://www.voal.ch/letrat-e-ernest-koliqit-si-e-futa-arsimin-shqip-ne-kosove-dhe-mora-ne-pune-lasgush-poradecin-e-gjergj-kokoshin/>
- Shatri, Ibrahim. „Shkollat dhe arsimit në Prefekturën e Prizrenit 1889-1944“. *Orientalizmi shqiptar*. Datum pristupa 20. 9. 2020. <https://orientalizmi.wordpress.com/2019/07/02/shkollat-dhe-arsimi-ne-prefekturen-e-prizrenit-1889-1944/>
- „Pajazit Nuši“. *Oral History Kosovo*. Priština, 31. 7. 2013. Datum pristupa 20. 9. 2019. <https://oralhistorykosovo.org/sr/pajazit-nushi/>
- „Vehap Šita“. *Oral History Kosovo*. Priština, 8. 7. 2013. Datum pristupa 5. 5. 2019. <http://oralhistorykosovo.org/sr/vehap-shita/>

Summary

Igor Vukadinović

Kingdom of Albania's Educational Policy in Kosovo and Metohija during World War II

ABSTRACT: Kingdom of Albania's fascist regime considered education as one of the pillars of its policy in Kosovo and Metohija during World War II. With the aim of spreading and strengthening Albanian national identity and culture, several hundreds of educators were sent from the "Old Albania" to Kosovo and Metohija. The Italian occupation authorities were not supportive of the educational policy pursued by the officials in Tirana, which often resulted in disagreement between the two sides. After liberating the province in 1944, the Communist Party of Yugoslavia decided to keep the teachers and educators who misused their positions to serve the Greater Albania cause, as there was no available staff to replace them. The paper is based primarily on the unpublished sources from the Central State Archives of Albania in Tirana, the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs in Belgrade, the Archives of Serbia, and the Archives of Yugoslavia.

KEY WORDS: Kosovo and Metohija, Education, World War II, Greater Albania, Ernest Koliqi, Fadil Hoxha, Zekeria Rexha

The Kingdom of Albania initiated an ambitious project of developing Albanian education in Kosovo and Metohija in 1941. Yugoslav schools were closed and several hundreds of Albanian teachers were sent to Kosovo and Metohija in order to strengthen Albanian national identity and culture. The Albanian and Italian authorities often clashed with each other within the realms of education and culture, exchanging accusations of "anti-Italian" or "anti-Albanian" conduct. Following the liberation in 1945, the Communist Party of Yugoslavia declared the enlightenment of the population and the increase in the number of schools to be among its priorities in the region. This policy was in line with the wishes of the Albanian cadres within the Party and resulted in the fact that many Albanian teachers brought in during the occupation remained in their positions as a consequence of the lack of more suitable candidates. Therefore, those teachers who were part of the occupational system of the Greater Albania now became harbingers of "socialist education" in Kosovo and Metohija.